

DİN VE TOPLUM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR GENELLEME (A Generality Over the Relations Of Religion and Society)

Y. Mustafa Keskin*

Özet

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Öyle ki, tarihsel süreçte dinsiz bir topluma rastlanmamıştır. İnsanlık tarihinde bu derece önemli bir konuma sahip olan dinin toplumsal hayatta meydana getirdiği etkiler, günümüzde Din Sosyolojisinin esas konusunu teşkil etmektedir. Din Sosyolojisi çalışmaları, din ile toplum arasındaki ilişkilerin karşılıklı etkileşim halinde olduğunu ortaya koymuştur. İşte, bu araştırmanın konusunu da, bu etkileşimin niteliği oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Toplum

Abstract

Religion whose begining dates back as long as history of human being has been one of the most important factors affecting communities and individuals in every period of the history. So in the process of the history, no community has been observed as irreligious. The effects that religion consisted in communal life which is so important in history of human being have been the main subject of the Sociology of Religion. The studies of Sociology of Religion, have brought up that there has been reciprocal influence between rilgion and society. The subject of this study consists of the quality and society.

Key Words: Religion, Society

Giriş

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kurumlardan birisi olmuştur. Öyle ki, ne kadar eskiye gidilirse gidilsin, insanın var olduğu her yerde her hangi bir dine mensup olmayan insanlara rastlanmakla birlikte, dini olmayan¹ bir toplum bu güne kadar görülmemiştir.² Nitekim,

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

¹ Malinowski, buna büyüü de ekler. Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, İstanbul 1990, s.7.

² Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T. Kalpsüz), AÜİFY., Ankara 1964, s.31; Rami Ayas, *Türkiyede İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara 1991, s.10; Osman Cilacı, *Günümüz Dünyası Dinleri*, Ankara 1995, s.24. Eski Yunan filozoflarından Plutargue de: “Dünyayı dolaşın, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız, fakat mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulamayacaksınız” derken, bu gerçeğe vurgu yapmıştır. Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1984, s.14.

günümüzün en önemli dinler tarihçilerinden kabul edilen M. Eliade de, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ve anlamlı bir dünyanın ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini³ ileri sürmüştür.

Tarihsel süreçte, toplumların geçirdiği değişim süreçleri içinde sosyal bir karaktere sahip olması, inananlarına belli bir takım değerler ve semboller sistemi vererek bir zihniyet kazandırdığı için merkezi bir yer işgal etmiş bulunan din, bu önemi sayesinde başlangıçtan beri sosyolojinin imtiyazlı konuları arasında yerini almıştır. Nitekim, Pozitivist felsefenin en önde gelen temsilcilerinden birisi olan ve sosyoloji ilminin isim babası olarak kabul edilen A. Comte’nin din sosyolojisi tamamen dinî bir karaktere sahiptir. Öyle ki, O’nun eserlerinde sosyoloji ve din kavramları, adeta bir ve aynı şeyi ifade eder gibi görünmektedir.⁴ Yine, sosyolojik anlayışını ‘kollektif şuur’ düşüncesinde birleştirerek, ‘kollektif şuur’u müşterek tasavvurların bütününden ibaret sayan Durkheim’e göre, ‘kollektif şuur’un temelini dinî inançlar oluşturmaktadır. Din kurumunu toplumsal hayatın özetlenmiş yetkin bir örneği şeklinde gören Durkheim, dinin kaynağını topluma dayandırmış,⁵ böylece dini, sosyal tecrübenin bir yansıması olarak ele almak suretiyle, kutsal ile sosyalin aynı şeyler olduğunu kaydetmiştir.⁶ Dolayısıyla, din gibi özünde insan ve toplumu aşan ve ilahi olan bir realiteyi insana ve topluma irca etmek suretiyle, dinin ‘süjesi’ ile ‘objesini’ (tapanla tapılanı) karıştırmış ve hataya düşmüştür.⁷ Böylece, Comte ve Durkheim, sosyolojiyi teolojiyle bir tutarak, toplumla uluhiyeti bir tutmuşlardır ki, Wach bunu ‘gülünç bir yanlış anlama’ olarak değerlendirmektedir.⁸ Aynı şekilde, Weber de, öteki toplum olayları gibi, din olaylarına da birer ‘ideal tip’ gözüyle bakmak suretiyle,⁹ araştırmalarını daha çok, dinî olaylar ile ekonomik olaylar arasındaki ilişkiyi aydınlatma üzerine yoğunlaştırmıştır.¹⁰

İnsanlığın en eski dönemlerinden itibaren ayrılmaz bir parçası olarak, onun hem zihin dünyasında hem de eylemlerinde etkisini hissettiren din¹¹ kavramının anlaşılması, özellikle onun, toplumsal düzeyde ne tür etkiler yarattığı konusu, günümüzde din sosyolojisinin temel konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda din sosyolojisi din ve toplum arasındaki karşılıklı etkiyi, münasebeti sorgulayan ve anlamaya çalışan bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak, bu ilişkinin niteliğine geçmeden önce, sosyolojik açıdan dinin tanımının yapılmasının, konuya daha derinlik kazandıracağı kanaatindeyiz.

³ Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. Mehmet Aydın), Konya 1995, s.VI-1.

⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998, s.121

⁵ N. Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, İstanbul 1971, s.99,170

⁶ Eliade, *a.g.e.*, s.15

⁷ Günay, *a.g.e.*, s.141.

⁸ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), Ankara 1987, s.15.

⁹ Ünver Günay, “Max Weber’in *Din Sosyolojisi*ndeki Yeri”, *EÜİFD*, Sayı:5, Kayseri 1998, s.1-2.

¹⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), MÜİFVY, İstanbul 1995, s.25.

¹¹ Frayer, *a.g.e.* s.31.

Sosyolojik Açıdan Din

İnsanlık tarihinde bu denli öneme sahip olan din hakkında kesin bir tanım yapılabilmiş değildir. Zira, Er'in de belirttiği gibi; bir değil, bir çok din vardır. Bu nedenle din bilimleri sahasında tam bir din tanımı yapılmamıştır.¹²

Kavram olarak aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü şeklinde ifade edilen din, bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir. Ancak, bir inancın sosyal geçerliliği ya da sosyal bağlayıcılığı varsa, o inancın sosyolojik din olduğunu söyleyebiliriz. Sosyolojide din, fert ve cemiyetle olan münasebeti bakımından, psikolojik ve sosyolojik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek inanca inanmak, inancın bir sistem olarak idrakinden doğan psikolojik tatmin sağladığından ferdi alâkadar eden psikolojik bir yöne; sosyal bütünleşmeyi temin ederek cemiyeti alâkadar ettiği için de sosyolojik bir yöne sahiptir.¹³

Batıda, özellikle Protestan İlâhiyatçı ve filozofların etkisiyle XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca ortaya çıkan aşırı sübjektivizm, dini, tamamen ferdi bir olaymış gibi anlama eğilimini doğurmuştur. Ancak bu tutum, XIX. yüzyılın sonlarında değişmeye başlamış, bu dönemden itibaren din, sosyal şartlardan hareket edilerek anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu görüş açısı dini, cemiyetin bir fonksiyonu olarak görmekteydiler.¹⁴

Sosyologların, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren dinî olayların incelemesine verdikleri önem ve XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarından itibaren ilmi ve tecrübî metotlarla bir din sosyolojisi disiplininin, bilim alanında kendini kabul ettirerek ortaya koyduğu başarılı çalışmalar, dinin, toplumsal ve objektif yönünü açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır. Gerçi bir kısım sosyologların aşırı 'sosyolojizm' iddiası, onları dini her şeyden önce bir toplum olayı olarak görmeye ve hatta onun sadece toplumun bir fonksiyonundan başka bir şey olmadığını düşüncesine sürüklemiştir.¹⁵ Bununla birlikte, manevî ilimler akımına bağlı olup, Weber ve onun yolundan gidenlerin Din Sosyolojisi anlayışı, sosyolojistlerin aşırı tutumlarının yanlışlığını ve din konusundaki 'sübjektivizm' ve 'objektivizm' hususunda orta yolun tutulması gerektiğini göstermiştir. Anlayıcı din sosyolojisinin çağımızda en önemli temsilcilerinden olan Wach' ın 'kutsalın tecrübesi' olarak yaptığı tarifi, dinî tecrübenin objektif yönü üzerinde ısrar etmekte ve onun yalnızca

¹² İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Ankara 1988, s.3. Nitekim Yinger de; birkaç saat içinde yüzlerce din tanımı yapılabileceğini vurgulamıştır. Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Y. Aktay-M.E. Köktaş), Vadi Yay., Ankara 1998, s.1. Çeşitli din tanımları için bkz., Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, AÜİFY., Ankara 1961, s.36-52; Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", *AÜİFD*, Cilt: XXVIII, Ankara 1986, s.213-267.

¹³ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1985, s.19.

¹⁴ Gustave Menshig, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Aydın), Konya 1994, s.3; Günay, *Din Sosyolojisi*, s.137.

¹⁵ Bu düşünce tarzını benimseyen sosyologlar dini, bir 'dünya görüşü', bir 'felsefe', 'henüz mücerret mefhumlara ulaşamamış tasavvurlar' seviyesinde kalan bir olgu olarak kabul etmekteydiler. Freyer, a.g.e., s.34. Bunlara göre, din, gelişen toplumlarda anlamını yitirecek bir olgu olarak değerlendirilmekteydi. Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri", s.1. Ancak durum bunun tersine gelişmiş, hemen hemen tüm dünyada, son dönemlerde bir 'dine dönüş' olgusu yaşanmaktadır ki, G. Kepel, bu yeni olguyu, 'Tanrının İntikamı'; Bell ise, 'kutsala dönüş' olarak yorumlamışlardır. Ergül Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul 1999, s.9.

sübjektif özelliği üzerinde ısrar eden yanıltıcı psikolojist düşünceye karşı da bir cevap niteliği taşır gibi görünmektedir. Gerçekte ise din, psikolojik olması dolayısıyla bireyi ilgilendirirken, aynı zamanda sosyal bir olay olması dolayısıyla da toplumu ve sonuç olarak sosyolojiyi ilgilendirmektedir. Nitekim, Sosyal bir olay olarak dini ele alan bilim dalı Din Sosyolojisi'dir. Esasen, 'bireysel din' ve 'kollektif din' ya da 'sübjektif din', 'objektif din' ayrımı analitik bir ayırmadan ibaret olup, yaşayan bir olay olarak dinî hayatın bu iki yönü, bir madalyonun iki yüzü gibi ayrılmaz bir bütün teşkil etmektedir. Toplamların dini tarihine baktığımızda, 'bireysel' (sübjektif) din anlayışından çok, 'kollektif' (objektif) din anlayışının kültür ve medeniyetlerin oluşmasında etkili olduğu görülmektedir.¹⁶

Din sosyolojisi literatüründe din, genelde 'substansiyel' (asli) ve 'fonksiyonel' olmak üzere ikili bir tasnifle ele alınmaktadır. Asli tariflerinde, dinin sahip olduğu kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü gibi özellikleri ön plana çıkarılırken; fonksiyonel tariflerinde ise, fert ve cemiyet hayatında icra ettiği fonksiyonlardan hareket edilir.¹⁷ Dinin asli tarifi yerine, onu cemiyet içerisindeki bütünleştirici fonksiyonundan hareketle ele alan yapısal-fonksiyonalistler, din meselesini sosyal bütünleşme, sosyal çatışma ve sosyal değişmeye tesiri açısından ele almışlardır. Bu anlayıştaki din düşüncesi, din ve değer sistemi ile din ve cemiyet olaylarının manâlandırılması üzerine kurulmuştur.¹⁸

Dinin ferdi olduğu kadar, aynı zamanda ferdi aşan sosyal karakteri de vardır. Bu da, dinin objektifleşerek bir gruba, bir topluma mal olması demektir. Din, mahiyeti gereği, önce teker teker fertlere nüfuz etse de, zaruri olarak onların fevkine yükselerek, fertler arasında bir köprü vazifesi görür.¹⁹ Dini bir cemiyet teşkil edemeyen bir din de, 'ölü' doğmuş bir 'cenin'e benzetilmektedir. Bu şekilde, dinin en bariz özelliklerinden birisinin cemaat teşkil etmesi olarak görülmektedir.²⁰ Dinin sosyal bir karaktere sahip olması ise, onun öteki toplum olayları ile karşılıklı etki-tepki ilişkileri içinde bulunması ve din olaylarının belli ölçülerde coğrafi, toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı bulunması demektir.²¹

Her din, bir toplum içinde ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Bilinen bütün insan toplumlarında bir dine rastlandığı gibi, sosyal bir olgu olması nedeniyle, sorunların, olayların ve çatışmaların olmadığı bir din de mevcut değildir. Çünkü, dinin objektifleşip sosyalleştirici araç olması, bir topluma mal olması, bir cemaati ortaya çıkarması, dini olayların belli ölçülerde ve karşılıklı olarak öteki sosyal kurumsal ve kavramsal yapılara, coğrafi faktörlere ve çeşitli değişkenlere bağlı bulunduğunu göstermektedir. Bu da bizi, din ve toplum ilişkilerine götürmektedir.²²

Kehrer'e göre din-toplum ilişkisi, din sosyolojisinin esas alanı ve aynı zamanda incelenmesi en zor konusudur.²³ Wach, din-toplum münasebetlerini inceleyebilmek için,

¹⁶ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.207-208.

¹⁷ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993, s.24.

¹⁸ Köktaş, *a.g.e.*, s.35.

¹⁹ Freyer, *a.g.e.*, s.210vd.

²⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.211.

²¹ Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplamlarında Din: I", *EÜİFD*, Sayı:3, Kayseri 1986, s. 43

²² Günay, *Din Sosyolojisi*, s.211-212

²³ Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, s.32.

bu iki alan ile ilgili yeterli ve köklü bilgi birikiminin olması, aynı zamanda, bu ilişkilerin belirli bir zaman dilimi içerisinde incelenmesinin veya sadece bazı dinlerin göz önüne alınarak ortaya konulmaya çalışılmasının hatalı olacağını²⁴ belirtmektedir. Nitekim, din-toplum arasındaki ilişki hususunda genel kural da, ikisinin de birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği şeklindedir.

Dinin Toplum Üzerindeki Etkileri

Wach, din ile topluluk arasındaki etkileşimin yakından ve sistematik bir şekilde incelenmesi halinde, bunun birinci derecede, dinin topluluk üzerindeki etkisi biçiminde varolduğunun görüleceğini belirtmektedir.²⁵

Bireysel anlamda, insanların aşkın olanla bağ kurmalarını sağlama,²⁶ dünya kurma,²⁷ içinde yaşanılan dünyayı tanıma ve bu dünyada insanın kendisini belirli bir yere yerleştirmesinin modeli olma²⁸ gibi bir takım fonksiyonları üstlenen din, toplumsal düzeyde de bir çok fonksiyon yerine getirmektedir.

Şüphesiz her yeni din, az ya da çok değişmiş yeni bir toplum modeli sunmaktadır. Sunulan bu değişim projesi, toplumsal hayatın hatta bireysel davranışların yeniden şekillenmesini gerektirmektedir. Bu da, din-toplum ilişkisinin ilkinin göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Dinin en temel fonksiyonlarının başında, toplumlara belli bir ‘zihniyet kazandırma’ veya ‘yeni bir dünya kurma vizyonu’ sağlaması gelmektedir. Nitekim, Berger’in ifadesiyle: “Hayata anlam ve gaye kazandıran din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır. Din, evrenin tamamını insan açısından mânidar bir varlık olarak kavramanın cüretkar bir girişimidir.”²⁹ Her dinin, özellikle de yüksek dinlerin, dinin özü ile ilgili hususlar dışında, hayatın hemen hemen bütün meseleleri hakkında hükümlerle, tüm ehemmiyetli dünyevî hadiselerle karşı takınılan tavırların toplamından ibaret olan, oldukça zengin bir fikri muhtevası vardır. Bu anlamda her din, belli bir ‘ruh’ ya da ‘zihniyet’i de beraberinde getirmektedir.”³⁰ Kısaca din, hayatta karşılaşılabilecek pek çok mühim meseleler ile alakalı hal tarzları, insanları ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı bir takım tutum ve davranışlar ihtiva etmektedir.³¹ Mardin’e göre din, bu zihniyet sayesinde insanlara çevrelerindeki dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkanları sağlamaktadır.³² Bir dine has zihniyetin, o dine mensup bireyler arasında paylaşılması veya yayılması neticesinde, insanlar günlük işlerini görürken ve hatta tabiatı seyrederken bile bu zihniyetin tesirinde kalırlar. Öyle ki onlar, dünyaya karşı takındıkları tavrın, müntesipleri oldukları dinden kaynaklandığının bilincinde olsunlar veya olmasınlar,

²⁴ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.4,7

²⁵ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.17.

²⁶ Mustafa Kara, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara 1997, s.112.

²⁷ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (Çev. A. Coşkun), İnsan Yay, İstanbul 1993, s.52

²⁸ Mardin, *a.g.e.*, s.51.

²⁹ Berger, *a.g.e.*, s.58-59.

³⁰ Freyer, *a.g.e.*, s.70; Günay, *Din Sosyolojisi*, s.230.

³¹ Freyer, *a.g.e.*, s.70.

³² Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İnsan Yay., 7. Baskı, İstanbul 1995, s.65.

kendileri dışındaki dünyayı dâima dinlerinin ışığı altında görürler. Bu zihniyet, dinin insan hayatında etrafı sınırlarla çevrili kapalı bir bölge teşkil etmeyip, kültür ve toplum hayatının din dışında kalan kısımlarında da sürekli olarak varlığını hissettirmesinin başlıca sebeplerindendir.³³

Berger'e göre, toplumsal gerçekliğin en önemli unsurlarından birisi olan din, toplumsal yapının davranışlarının belirlenmesinde merkezi bir konuma sahiptir. Bu bağlamda din, insanın 'kozmos tasavvurları'nda (dünya kurma) stratejik bir rol oynamaktadır.³⁴ Bilindiği gibi her din, dünyaya karşı olumlu ya da olumsuz bir takım tutumlara sahiptir.³⁵ Özellikle, dinlerin dünyaya karşı takındıkları tutumları belirleyen zihniyet, mensuplarının tüm sosyal hayatına yön veren en önemli unsurların başında gelmektedir. Nitekim, dinin, zihniyet oluşumuna katkıda bulunan tarihi ve coğrafi pek çok iç ve dış etkenlerden sadece birisi olduğuna işaret eden³⁶ ve ilk sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak bilinen Weber, bir dine mahsus zihniyetin, sadece tabiata karşı değil, aynı zamanda evlilik ve aile, iş ve meslek, iktisat ve devlet gibi birtakım sosyal olgu ve olaylara karşı da belirli bir tavır takınılmasına sebep olduğu³⁷ görüşündedir. Nitekim O, buradan hareketle, din ile ekonomik olaylar arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla, dünya üzerindeki büyük dinlerin ekonomik ahlaklarını inceleme konusu yapmıştır.³⁸ Bu amaçla, 'anlayıcı sosyoloji' olarak nitelenen sosyoloji geleneğini olgunlaştırarak, öteki toplum olayları gibi, din olaylarına da birer 'ideal tip' gözüyle bakmak suretiyle,³⁹ araştırmalarını daha çok dini olaylarla ekonomik olaylar arasındaki ilişkiyi aydınlatma üzerine yoğunlaştırarak⁴⁰, dinî anlayışların ekonomik davranışlar açısından belirleyici rolünü göstermek istemiştir. Sosyoloğun görevinin dinin özünden çok, din ve dinî inançların toplumda meydana getirdikleri davranışların tetkik edilmesi şeklinde tarif eden Weber'e göre, din olayları ile ekonomik olayları karşılıklı olarak birbirine bağlı olup, birini, diğerinin basit bir fonksiyonu şeklinde görerek tek yanlı açıklamalara gitmek yanıltıcı olmaktadır. Çalışmalarında özellikle Protestanlık ile kapitalizm arasındaki ilişkileri ele alan Weber'e göre, Batılı toplumlarda ortaya çıkan modern Kapitalizm, temelde dayanağını

³³ Freyer, *a.g.e.*, s.71. Sezen'e göre, "dinin faili ve taşıyıcısı olarak temel birim fert olmakla beraber, dinin o kadar zengin bir fikir ve sosyal muhtevası vardır ki, getirdiği muayyen ruhu, mensup olanların hepsi paylaşır. Bu durum fertleri birbirine yakınlaştırarak, doğumdan ölüme kadar dinî olmayan meselelere karşı dahi onları belirli ve müşterek tavırlar almaya iter. Aileyi etkisi altına alan din, buna bağlı olarak evlenme ve boşanmaya belirli bir yön vermektedir. Öyle ki, doğan çocuğa ad koyma, erkek çocuğu sünnet ettirme, evlenme törenleri, işyerini açarken müşterek dualar, bir inşaata başlarken kurban kesme ve dualar, belirli gün ve gecelerde müşterek yapılan dua ve ibadetler, ölüm ve sonrasında yapılan ibadetler vb. gibi faaliyetler, hep dinin tesir sahasına girmektedirler. Farkında olunsun veya olunmasın, dinî hayatla bezenmeyen faaliyet pek enderdir. Yapılanlar, hep müşterek işler, birlikte hareketlerdir." Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, MÜİFVY., İstanbul 1998, s.115

³⁴ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s.58

³⁵ Dinlerin dünyaya karşı takındıkları tutumlar hakkında geniş bilgi için bkz., Freyer, *a.g.e.*, s.78; Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, s.76-81; Taplamacıoğlu, *a.g.e.*, s.78-93; Günay, *Din Sosyolojisi*, 392-402.

³⁶ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), İletişim Yay., İstanbul 1996, s.340.

³⁷ Freyer, *a.g.e.*, s.71-72.

³⁸ Münir Koştas, "Max Weber'de Din ve Zihniyet", *Felsefe Dünyası*, Aralık 1993, Sayı:10, s.31

³⁹ Günay, "Max Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri", s.1-2

⁴⁰ Wach, *Din Sosyolojisi*, s.25.

Protestan ahlakından almaktadır⁴¹. Ona göre, Reformasyon hareketi sonucunda bağımsızlığına kavuşan Hristiyanlık, özellikle Protestan mezhebinin sahip olduğu değer ve inançlar, toplumu kapitalist bir aşamaya götürmede olumlu bir ortam doğurmuştur.⁴²

Dinin, insanların zihniyet yapısını oluşturmalarının en önemli yansıması, toplumların kültürleri üzerinde kendisini göstermektedir. Öyle ki din, toplum yapısına yön veren bir üst sistem olarak, ⁴³ özellikle ilkel toplumlarda kültürü etkileyerek şekillendirir⁴⁴. Nitekim Wach, ilkel kabileleri kastederek “Onların hiçbir bayramı yoktur ki, aynı zamanda dinî bir mâna ifade etmesin. Hiçbir mukaveleleri yoktur ki, Tanrı adına aktedilmiş olmasın. Hiçbir spor yarışmaları yoktur ki, kendisine dinî bir âyin eşlik etmesin.”⁴⁵ derken, bu gerçeğe işaret etmiştir. Buna rağmen, kültürü tamamen dinî olarak kabul etmek, hatalı bir bakış açısıdır. Çünkü, dinin kültürü aşan ilâhî bir boyutu vardır. Bu farklılık dini, kültürün diğer unsurlarından ayırmaktadır.⁴⁶ Freyer de, dinin, iktisat, hukuk, sanat, ilim, eğitim gibi kültürün bir parçası şeklinde değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: “Netice itibariyle din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrid edilmesi kabil olan bir cüzü değildir. Belki o, zihniyetiyle bütün kültür sahalarına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlardan dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kabildir. Dinine bağlı bir Budist’in, iktisat, sanat vb. gibi hadiselerle karşı tutumu, ister istemez bir Müslüman veya Hristiyan’inkinden farklıdır.”⁴⁷

Wach’a göre, toplumsal örgütlenme, biçim ve davranışların şekil ve karakteri de dinî etkiye maruzdur. Bunun için din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve ulus gibi doğal birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuş; bunların gerek meydana gelmesinde, gerekse büyümesinde önemli bir yer tutmuştur. Örneğin, Roma, Hint ve Çin’de aile reisi olan babanın görevinin kralın görevine benzetilmesi⁴⁸; ana ve ataerkil kurallara göre oluşturulan kadın-erkek ilişkisi, yine yerleşim birimlerine yüklenen kutsallık (Delhi, Benares, Roma ve Mekke) bilinen etkinin en tipik örneklerindendir.⁴⁹

⁴¹ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.383. Protestan ahlakının Kapitalizm üzerindeki etkileri hususunda geniş bilgi için bkz., Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Z. Gürata), Ayraç Yay., Ankara 1999; Hüsnü Ezber Bodur, “Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü, *AÜİFD*, Sayı:9, Erzurum 1990, s.80-95.

⁴² Ahmet N. Yücekök, *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara 1971, s.60

⁴³ Sezen, *a.g.e.*, 106.

⁴⁴ Kültürün önemli bir kısmını oluşturan örf ve âdetler de, çok büyük ölçüde din tarafından şekillendirilmektedir. Nitekim, Bilgiseven, bu gerçeği “örf ve âdetlerin her cemiyette dinin tesiri altında şekillendiğini inkar etmek, sosyolojik körlüktür.” şeklindeki ifadesiyle ortaya koymuştur. Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1987, s.114

⁴⁵ Freyer, *a.g.e.*, s.31.

⁴⁶ A. Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1995, s.45

⁴⁷ Freyer, *a.g.e.*, s.75

⁴⁸ Wach’a göre, dinin aile üzerindeki etkisi, özellikle ilkel kabilelerde daha fazladır. Nitekim Ona göre, orada, aile reisi olan baba, aynı zamanda kült birliğinin de başıdır. Büyük ailenin, büyük birliğin basındaki reisin veyahut kralın görevi ne ise, babanın da görevi odur. Wach, *a.g.e.*, s.18; Nihat Nirun, *Sosyoloji*, İstanbul 1986, s.33

⁴⁹ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.17-18

Wach'a göre, sosyal hayat alanları da sosyal grup-kurumlar gibi daima dini etki altındadır. Nitekim, köyler, kasabalar, şehirler ve bölgeler bir merkez etrafında toplanırlar. Bu 'kutsal merkezlerin' (Delhi, Mekke, Roma vb.) bağımsız, kendilerine özgü kültü olan bölgelerden meydana gelmeleri ve buna paralel olarak bir 'devlet dininin' oluşması,⁵⁰ bunun en bariz örneğini oluşturmaktadır.

Din Sosyolojisi açısından önem taşıyan bir diğer husus da, dinin toplumsal örgütlenmenin gelişmiş bir biçimi olan devlet üzerindeki etkisidir. Nitekim Wach, bunu: "Din, çok çeşitli biçimlerde devleti hukuk, fiiliyat, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir. İlkel kavimlerde hükümdar ilahlara, ruhani krallara, aziz liderlere tanık olmaktadır."⁵¹ şeklinde ifade etmektedir.

Dinin en önemli toplumsal fonksiyonlarından birisi de, toplumda sembolik bütünleşmeyi sağlamasıdır. Öyle ki, toplumda cereyan eden fiillerden bir kısmının kutsallık izafe edilerek yapılmaya teşvik edilmesi, bazılarının ise günah kategorisine sokularak yasaklanması, bireylerin her çeşit tavırlarının, ilgili toplumun değer yargılarına uygun olmasını sağlar. Ayrıca, toplumun tüm bireyleri tarafından ortaklaşa yapılan dinsel ayin ve törenler, grup ruhunu geliştirerek, bireyler arasındaki toplumsal kaynaşmayı temin eder. Böylece din, toplumdaki istikrarı ve devamı temin eder.⁵² Nitekim, dini toplumun yapısal bir elementi olarak gören,⁵³ sosyolojik çalışmalarını, dinin toplumda büyük bir birleştirici güç olarak yorumlanmasıyla sonuçlandırır⁵⁴ Durkheim'e göre din; "Ayrılmış, yasak edilmiş kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin öyle dayanışmalı bir sistemidir ki, bu inanç ve eylemleri kabul edenleri ümmet (eglise) denen tinsel (manevi) bir kamu (communaute) halinde birleştirir."⁵⁵ Bu bağlamda, Bacon da, dini, cemiyetin en kuvvetli zinciri⁵⁶ olarak görmektedir.

Günümüzde, özellikle içerisinde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan farklılıklardan dolayı bölünüp parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan karmaşık toplumlardaki farklı kategorileri birleştirmek, kaynaştırmak ve bütünleştirmek⁵⁷ önemli bir sorun oluşturmaktadır. İşte bu noktada din, tam da bu fonksiyonu yerine getiren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, dinsel tören ve semboller merkezi bir konuma sahiptirler. Zira, dinsel tören ve semboller, toplumsal yaşayış alanında gerekli ve yararlı işlevler sağlamak suretiyle, grubun bütünlüğünün ve dayanışmasının korunmasına ve sürdürülmesine yardımcı olurlar. Bu nedenle, gerçek olsunlar veya olmasınlar, sosyal sistemin kendi kendisini düzenlemesinde mantıklı bir maksada hizmet ederler.⁵⁸

Berger'e göre: "İnsanın sosyal ilişkileri şu veya bu şekilde sembollere bağlıdır. (Durkheim bunlara 'ortak temsiller' adını veriyordu). Din, bütün sembollere anlamını

⁵⁰ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.19

⁵¹ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.21

⁵² Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Ankara 1984, s.24.

⁵³ Kehrer, *a.g.e.*, s.30.

⁵⁴ Peter L. Berger, "Dini Kurumlar", (Çev. A. Çiftçi), *DEÜİFD*, IX, İzmir 1995, s.432; M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset*, Vadi Yay., Ankara 1997, s.13.

⁵⁵ Kösemihal, *a.g.e.*, s.104.

⁵⁶ Freyer, *a.g.e.*, s.37.

⁵⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.293

⁵⁸ Ken Wilber, *Transandantal Sosyoloji*, (Çev. C. Polat), İnsan Yay., İstanbul 1995, s.24

veren, kuşatıcı mutlak sembollerin kaynağıdır. Bu mânada din, kutsal semboller ağının üzerini kaplamış, o olmadığı zaman yoksun kalacakları bir ‘istikrar’ ve ‘doğruluk’ görüntüsü veren bir kubbedir. Dinin sembolik bütünleştirici işlevi en açık şekilde dinsel ayinlerde görülmektedir. Öyle ki, burada toplumun hayatı sorunları açık bir şekilde sembolik olarak kutsalın sahasına yükseltilmek suretiyle, dinî işlevler toplumsal kurumlara işler ve devamlılıklarını sağlar.”⁵⁹ Bu bağlamda, dinî tecrübenin ifade şekillerinden “dua, kurban ve âyin, yalnızca kendilerine katılanların tecrübelerini açığa vurmakla kalmazlar; aynı zamanda, grubun teşkilatı ve zihniyetini biçimlendirme ve belirlemeye, netice itibarıyla de grubun devamını sağlamaya da büyük ölçüde katkıda bulunurlar.”⁶⁰

Fakat, dinin her zaman toplumu uzlaşmacı, bütünleştirici ve özgürlükçü bir anlayışta örgütlediğini ve cemaatleşmeyi sağladığını söylemek mümkün değildir. Özellikle, din ilk ortaya çıktığı dönemde ve hatta sonraki dini ikaz ve uyarının yoğunlaştığı dönemlerde, toplumu inananlar ve inanmayanlar şeklinde ikiye ayırması, dinin ‘ayırıcı’ bir işleve de sahip olduğunu göstermektedir.⁶¹ Nitekim, aynı toplumda farklı sosyal sınıflar ve gruplar ile, farklı yapı ve anlayışlara sahip olan sırf dinî gruplar da (mezhep, tarikat ve cemaat) kaynağını dinden almaktadırlar.⁶² Bununla birlikte Wach, dinin toplum içerisindeki yapıcı ve birleştirici gücünün, ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı fonksiyonundan kat kat daha fazla olduğunu belirtmiştir.⁶³

Dinin diğer bir önemli toplumsal işlevi de ‘toplumsal kontrol’ yani insanları toplum kuralları çizgisinde tutmaya yardım etmesidir. Nitekim, dini sosyolojik açıdan paylaşılan inançlar ve amellerden oluşan kültürün bir kısmı⁶⁴ olarak kabul eden Vernon’a göre dinler, toplumun sosyal düzenine ait değer yargılarına da tesir ettiklerinden, önemli ölçüde bir sosyal kontrol kuvveti sağlamaktadırlar. Bu anlamda, Mac İver’e göre din, ‘ahlakın döl yatağı’dır.⁶⁵ Berger’e göre din, bu kontrolü; ‘iç’ ve ‘dış’ kontrol olmak üzere iki şekilde gerçekleştirmektedir. Dış kontrol meselesinde din, Weber’in ‘meşrulaştırma’ diye isimlendirdiği şeyi yerine getirmektedir. Bu, toplumda dinin, gücün kullanımını haklı göstermesi, ‘açıklaması’ ve ‘rasyonalize etmesi’ demektir. Bunun örneklerini sosyopolitik sistemlerde de görmek mümkündür. Öyle ki, eski krallık kurumunu kutsal ile aşıl原因an sözde krallık ideolojileri; modern mutlakiyetçi devlette kralın ilahi hakkı olduğu kuramı; hatta son derece yeni demokratik kavramların bile ‘Tanrı vergisi’ tabii haklarda kökünü bulduğu düşünceleri bunun örnekleridir. Bununla birlikte, iktidarda bulunanlara itaatin dinî vazife, itaatsizliğin ise günah olarak yorumlandığı anda, dine meşrulaştırma işlevi zaten verilmiş bulunmaktadır.⁶⁶ Bunun doğal sonucu olarak, iktidarın ve siyasi kararların,

⁵⁹ Berger, “*Dini Kurumlar*”, s.432-433.

⁶⁰ Wach, *Din Sosyolojisi*, s.72.

⁶¹ Davut Dursun, *Din Bürokrasisi*, İşaret Yay., İstanbul 1992, s.25-26

⁶² Sırf dini gruplar hakkında geniş bilgi için bkz., Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 153-261; Freyer, *a.g.e.*, s.47-64; Günay, *Din Sosyolojisi*, s.252-286.

⁶³ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.294,314.

⁶⁴ Bilgiseven, *a.g.e.*, s.4.

⁶⁵ Orhan Türkdoğan, *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, İstanbul 1977, s. 257 vd.

⁶⁶ Berger, “*Dini Kurumlar*”, s.432-433.

yönetilenler tarafından benimsenmesi ve yönetilenlerin siyasi otoriteye itaatlarının sağlanması bu yolla temin edilmektedir.⁶⁷

Berger'e göre, "Toplumda, evlilik, mülk edinme, gibi ana konular, güçlü 'dinî meşrulaştırma' ile desteklenen son derece güçlü kontroller ile korunagelmektedir. Öyle ki, soz konusu konular, günümüzün seküler toplumlarında bile kutsal kurumlar olarak değerlendirilmektedir. Özellikle evlilik, neredeyse evrensel boyutta kutsallık taşır. Kültür antropologlarının , nikah düşmeyen akrabalarla cinsel ilişki kurma yasağına verilen cezalarla ilgili topladıkları malzemeler, insan toplumunun en eski ve en temel kurumları için 'dinsel meşrulaştırma' olayı hakkında önemli fikirler edinmemizi sağlamaktadır. 'Dinsel meşrulaştırma', bireylerin çok güç şeyleri (ölme ve öldürme, vakur bir şekilde savaşa katılma gibi) göze almalarında daha belirgin bir rol üstlenmektedir. 'Tanrı ve ülke adına' ve 'Tanrı ruhlarınıza mağfiret etsin' ifadeleri arasında önemli bir sosyolojik ilişki vardır. Öyle ki, her iki durumda da olayların dinî bir şekilde sembolize edilmesi, onların dehşetli taraflarını örterek, onları mutlak 'doğru' nizam içine oturtmaktadır. Toplumsal kontrol, ferdi sadece dışarıdan zorlamaz; ayrıca kişinin bilinci içinde 'içselleşerek', 'vicdan' denilen bir tarzda işlerlik kazanır. Gerçekten de kurallar, kişinin vicdanında köklü bir şekilde yer edinmedikçe, dıştan gelen kontrolün etkili olması pek düşünülemez. Bu bağlamda dinin, toplumsal hayatta hoş karşılanmayan işlerden uzak tutacak şekilde insan bilincini şekillendirebilmesi, onun en belirgin, herkesçe arzu edilen ve ilan edilen 'açık' etkilerinden veya işlevlerinden birisidir."⁶⁸

Dinin en önemli fonksiyonlarından birisi de, toplumu 'düzenlemek' ve 'yapılandırmak' amacıyla belirli normlar ihdas etmesidir. Bu bağlamda her din, inananlarına olaylar karşısında ne şekilde hareket edeceklerine ilişkin belirli davranış modelleri empoze etmektedir. Nitekim J. Wach'a göre, teoride toplum hayatını düzenleyici normlar koyan din, uygulama da ise öteden beri var olan toplumun içine nüfuz etmek suretiyle onu bir dereceye kadar yeniden düzenler.⁶⁹

Burada, dinin toplumsal yapılandırma ve düzenleme bağlamında üzerinde durmamız gereken önemli bir husus da, dinin toplumsal yapıyı değiştirici özelliğidir. Nitekim, dinin en önemli fonksiyonlarından birisi de bizzat sosyal değişimin bir aracı olmasıdır. Esâsen din, kutsal metinlere, geleneğe, sembollere bağlılık, özellikle gelenekselleşmiş ve müesseseleşmiş bir dini, eşyanın mevcut düzenini muhafazaya götürmekle, genelde yeni değerlerin yaratıcısı olmaktan ziyade, eski değerlerin koruyucusu olarak algılanmakla birlikte, bizzat geleneksel bir toplumda ortaya çıkışı ve yerleşmesi bir toplumsal değişim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰ Bu bağlamda her din, kendine özgü yeni kurumlar, örgütler, zihniyet ve dünya görüşüyle içinde doğduğu sosyal çevrede hazır bulduğu toplumsal yapı, kurum ve grupları yapısal ve fonksiyonel özellikleri ile bir takım değişikliklere uğratmakta ve yeni bir toplumsal yapının oluşmasını temin etmektedir. Ancak, dinlerin bu fonksiyonu, daha çok ilk teşkilatlanma dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Aslında dinin toplumsal yapıyı değiştirici özelliği ile toplumsal yapıyı

⁶⁷ Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İsalet Yay., İstanbul 1992, s.40.

⁶⁸ Berger, "Dini Kurumlar", s.434

⁶⁹ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.37

⁷⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.335, 337

oluşturucu veya düzenleyici fonksiyonu birbiriyle bütünleşmektedir. Zira din, bir taraftan mevcut toplumsal yapıyı değiştirirken, diğer taraftan, bir kaos veya düzensizliğe meydan vermemek için, toplumu yeniden dinî formlarla kurarak farklı bir toplumsal yapı oluşturmaktadır. Bu noktada ise din, kurmuş olduğu yeni toplumsal yapıyı koruyucu ve sürdürücü (yani muhafazakar) kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır.⁷¹

Toplumun Din Üzerindeki Etkileri

Din ve toplum arasındaki ilişki, ikinci olarak topluluğun dine etkisinde görülmektedir. Toplumun dine etkisi, hem içerik hem de biçim açısından kendini göstermektedir. Öyle ki, her din, belli sosyal şartlarda ortaya çıkmakta ve belli sosyal gruplar tarafından yaşatılmaktadır. Dinî grupların ciddi anlamda analizi yapıldığında öncelikli olarak dinlerin tarihi ve ortaya çıkışındaki kaynaklara göre birbirlerinden nasıl farklılaştıkları (kurucuları halktan veya aydın zümreden olan savaşı kavimlerin dinleri gibi) ve daha sonra gelişim ve biçimlenme süreci içinde sosyolojik etkilerle köklü, kısmî, yahut tümüyle değişikliklere nasıl uğradıklarını görmek mümkündür. Önemli olan, sosyolojik bakımdan farklı olan bir çevrede, dinî grupta karakteristik bir değişikliğin meydana gelmesidir.⁷² Ancak, burada önemle üzerinde durulması gereken bir husus, toplumsal farklılıkların sübjektif din üzerinde değil, objektif din üzerinde bir takım etkiler icra edebileceğidir.⁷³

Toplumun din üzerindeki etkisi, dinin ilk ortaya çıkışı ile değil, daha çok var olan dinin inanç ve ritüelleri üzerinde kendini göstermektedir. Gerçekten de, dünden bugüne, özellikle çok tanrılı toplumların din üzerindeki etkisini gösteren pek çok örneğe rastlarız. Bunların başında ekonomik ve sosyal faktörler gelmektedir. Nitekim, tarımcı toplumların tanrılarına ‘Toprak Ana’, akarsu yataklarında yaşayanların ‘Bereket Tanrısı’, denizci toplulukların ise, ‘Koruyucu Mabut’ adının verilmesi; anaerkil toplumlarda ‘kadın tanrıçalara’, babaerkil toplumlarda ise, daha çok ‘erkek tanrılara’ denk gelinmesi; arazinin çetin olduğu yerlerde ‘natürist’, düz olduğu yerlerde ‘animist’ inançların ağırlık kazanması, toplumun din üzerindeki etkilerini ortaya koyması bakımından oldukça ilgi çekicidir. Yine toplumsal etkinlik, mülkiyet tarzları, zümre yapıları, dinî anlayışlarda önemli şekillenişlere sebep olmuşlardır.⁷⁴ Hatta, siyasal yapının (mesela iktidar ve otorite tipinin) dinî pratikler ve şekilleniş üzerinde önemli etkileri olduğu söylenebilir. Nitekim, bir dönemlerin Roması’nda dinin bir devlet işlevi haline gelmiş olması, bu duruma sadece bir örnektir.⁷⁵

İlkel veya cemaat türü toplumlarda, tanrı ile ilgili tasavvurlarda olduğu gibi, dinî bayram ve törenlerde icra olunan âyinler üzerinde de maddî hayat şartlarının tesirleri görülmektedir. Örneğin, toprağa bağlanarak çiftçilikle uğraşan toplumlarda ayin ve

⁷¹ Davut Dursun, *Din Bürokrasisi*, s.29-31.

⁷² Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.33. Araştırmacıların bakış açısına göre, dinin sosyal değişmeye engel ya da ılımlı olduğu şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştır. Niyazi Usta, *Menzil Nakşiliği, Sosyolojik Bir Araştırma*, Ankara 1997, s.23. Din ve sosyal değişme arasındaki ilişki hususunda geniş bilgi için bkz., Günay, *Din Sosyolojisi*, s.323-343; Sezen, *a.g.e.*, 129-136.

⁷³ Wach, *Din Sosyolojisi*, 292; Günay, *Din Sosyolojisi*, s.297.

⁷⁴ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.66

⁷⁵ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.38

ibadetlerin özellikle tarlaların sürülmesi (ekin) ve mahsulün toplanması (hasad); çobanlıkla geçinen kavimlerde, meselâ, ehil hayvanların yavrulaması, yahut koyun kırkma zamanının gelmesi münasebetiyle icra olunması⁷⁶ bunun en çarpıcı yansımalarıdır.

Yüksek tipli dinlerin algılanışında bile toplumsal özelliklerin etkili olduğuna dair pek çok örnek vardır. Mesela, Hind Hristiyanları arasında Hindulardan alınmış kastlar bulunduğu gibi, aynı bölgede yaşayan Müslümanların da söz konusu karstları meşrulaştırdıkları durumlar mevcuttur. Yine, bir toplumsal itici güç olan ve Weber'e göre mutlak dinî kökenli olan 'iktisat ahlakı' bile, sonuç olarak o dinî temsil eden sosyal tabakaların bir algılayış tipidir⁷⁷. Öte yandan Marx, üretim ilişkilerinin sınıflı toplum yapısını, onun da bir üst yapı kurumu olan dini belirlediğini iddia etmiştir.

Sonuç

Din-toplum arasındaki ilişkiler çok farklı düzeyde ele alınmakla birlikte, bunlardan birincisi, toplumsal yapının din tarafından şekillendirildiği; ikincisi ise, bunun aksine, dinin toplumsal yapı ve şartların bir ürünü olduğu şeklindeki değerlendirmeler olmak üzere genelde iki grupta toplanabilir. Bu görüşlerden her birisi, iki fenomenden sadece birisini ön plana çıkarmaktadır. Oysa, modern ve bilimsel anlayış, din ve toplumun karşılıklı etkileşim halinde olduğu şeklindedir. Zaten, modern sosyolojinin bir özelliği de, çok yönlü izahlara girişebilmesidir⁷⁸.

Din ile toplum arasındaki ilişki, genel olarak karşılıklı etki esasına dayanmakta olup, bu etki, birinci derecede dinin toplum üzerindeki etkisi şeklinde tezahür etmektedir. Şüphesiz her yeni din, az ya da çok değişmiş bir toplum modeli sunmakta; sunulan bu değişim modeli, toplumsal hayatın, hatta bireysel davranışların yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda, örneğin, toplumsal örgütlenme, biçim ve davranışların şekil ve karakteri ile doğal ve yerel birlikler, dinin yoğun etkisi altında bulunmaktadır. Aynı şekilde din, toplumlara belli bir zihniyet kazandırma, toplumsal kontrol, toplumu yeniden yapılandırma ve sembolik bütünleşmeyi sağlama gibi bir takım temel toplumsal fonksiyonları da üstlenmektedir.

Dinin toplumsal yapı üzerinde bir takım etkileri olduğu gibi, toplumun da din üzerinde bir takım etkileri vardır. Öyle ki, özellikle halk dinlerinin tanrı tasavvurlarının ve dinî bayram ve törenlerin bir takım ekonomik ve sosyal faktörler tarafından şekillendirildiği, tecrübî Din Sosyolojisi çalışmaları tarafından ortaya konmuştur. Örneğin, tarımla uğraşan toplumların tanrılarına 'Toprak ana' ismini vermesi ile, çobanlıkla geçinen kavimlerde ayın ve ibadetlerin daha çok hayvanların yavrulaması ve kırılması zamanlarında icra edilmesi, toplumun din üzerindeki etkilerini ortaya koyan örneklerden sadece bir kaçını oluşturmaktadır. Ancak, Günay'ın çok haklı olarak belirttiği gibi⁷⁹ bütün

⁷⁶ Freyer, *a.g.e.*, s.66

⁷⁷ Aydın, *a.g.e.*, s.128-129

⁷⁸ Nitekim, Bilgiseven de: "Çünkü sosyal realite, tek bir faktörün değil, birden fazla faktörün değişken olarak oynadıkları bir realitedir" derken, bu duruma vurgu yapmaktadır. Bilgiseven, *Sosyoloji*, s.33

⁷⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.29,307.

bu açıklamalardan yola çıkarak, bütün dinlerin, özellikle de ilâhi dinlerin toplumsal şartların bir ürünü olarak ortaya çıktığını savunmak oldukça hatalı bir davranıştır. Bununla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tür anlayışlara sahip olanlar eksik olmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Wach'ın tabiriyle, toplumsal şartların doğrudan doğruya 'sübjektif din' üzerinde değil, yalnızca 'objektif din' üzerinde bir takım etkilerinin olabileceğinin⁸⁰ gözden kaçırılmamasıdır.

⁸⁰ Wach, *Din Sosyolojisi*, s.292.

KAYNAKLAR

- Ayas, Rami, *Türkiyede İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara 1991
- Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (Çev. A. Coşkun), İnsan Yay, İstanbul 1993
- “Dini Kurumlar”, (Çev. A. Çiftçi), *DEÜİFD*, IX, İzmir 1995, s.425-465.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1985
- Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1987
- Bodur, Hüsnü Ezber, “Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü, *AÜİFD*, Sayı:9, Erzurum 1990, s.80-95.
- Cilacı, Osman, *Günümüz Dünyası Dinleri*, Ankara 1995
- Dodurgalı, A., *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, 1995
- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Ankara 1984
- Dursun, Davut, *Din Bürokrasisi*, İşaret Yay., İstanbul 1992
- Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yay., İstanbul 1992
- Eliade, Mircae, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. Mehmet Aydın), Konya 1995
- Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Ankara 1988
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T. Kalpsüz), AÜİFY., Ankara 1964,
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998
- “Max Weber’in Din Sosyolojisindeki Yeri”, *EÜİFD*, Sayı:5, Kayseri 1998, s.1-10
- “Modern Sanayi Topluluklarında Din: I”, *EÜİFD*, Sayı:3 Kayseri 1986, s.41-88
- Kahraman, Ahmet, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1984
- Kara, Mustafa, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara 1997
- Kehrer, Günter, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Y. Aktay-M.E. Köktaş), Vadi Yay, Ankara 1998
- Koştaş, Münir, “Max Weber’de Din ve Zihniyet”, *Felsefe Dünyası*, Aralık 1993, Sayı:10, s.30-34
- Köktaş, M. Emin, *Din ve Siyaset*, Vadi Yay., Ankara 1997
- Türkiye’de Dini Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993
- Kösemihal, N. Şazi, *Durkheim Sosyolojisi*, İstanbul 1971
- Malinowski, Bronislaw, *Büyük, Bilim ve Din*, İstanbul 1990
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İnsan Yay., 7. Baskı, İstanbul 1995

- Menshing, Gustave, ***Dinî Sosyoloji***, (Çev. Mehmet Aydın), Konya 1994,
- Nihat, Nirun, ***Sosyoloji***, İstanbul 1986
- Sezen, Yümni, ***Sosyoloji Açısından Din***, MÜİFVY., İstanbul 1998
- Taplamacıoğlu, Mehmet, ***Din sosyolojisi***, AÜİFY., Ankara 1961
- Tümer, Günay , “Çeşitli Yönleriyle Din”, ***Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi***, Cilt.XXVIII, Ankara 1986, s.213-267.
- Türkdoğan, Orhan, ***Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları***, İstanbul 1977
- Usta, Niyazi, ***Menzil Nakşiliği, Sosyolojik Bir Araştırma***, Ankara 1997
- Wach, joachim, ***Din Sosyolojisi***, (Çev. Ünver Günay), MÜİFVY, İstanbul 1995
- ***Din Sosyolojisine Giriş***, (Çev. Battal İnandı), Ankara 1987
- Weber, Max, ***Sosyoloji Yazıları***, (Çev. T. Parla), İletişim Yay., İstanbul 1996
- Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu***, (Çev. Z. Gürata), Ayraç Yay., Ankara 1999
- Wilber, Ken, ***Transandantal Sosyoloji***, (Çev. C. Polat), İnsan Yay., İstanbul, 1995
- Yıldırım, Ergül, ***Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi***, İstanbul 1999
- Yücekök, Ahmet N., ***Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı***, Ankara 1971